

CIVILIAN CSDP MISSIONS AS A FACTOR FOR TRANSFORMING THE CONCEPT OF SECURITY

Mariya Doncheva

National Military University “Vasil Levski”, Veliko Tarnovo, Bulgaria, mvdoncheva@gmail.com

Abstract: For decades, security has been understood primarily as the protection of state sovereignty, territorial integrity and political independence against external military threats. While this perspective remains relevant, it no longer adequately reflects the complexity of the contemporary environment marked by hybrid threats, transnational crime, migratory pressures, cyber risks and institutional instability. Although the academic literature extensively examines the transition from state-centric to broader, people-centric approaches to security, the mechanisms through which this change is realized in practice are less frequently explored.

This study examines civilian missions under the European Union’s Common Security and Defence Policy (CSDP) as a factor in the transformation of the concept of security, starting from the thesis that they not only reflect this change, but also implement it through legal and institutional practices. A qualitative approach is used, combining legal analysis with a case study of EUCAP Somalia and comparative references to missions such as EULEX Kosovo and EUMM Georgia.

The results show that through mechanisms such as the rule of law, capacity building and institutional reform, security is produced through legal and administrative structures, rather than through the direct use of force. At the same time, the impact of these missions remains limited by political dependencies and specific local conditions. In this sense, civilian CSDP missions can be seen not only as a crisis management tool, but as a mechanism for shaping a security model based on law, institutions and resilience.

Keywords: CSDP, civilian missions, security, European Union, rule of law, human security, institutional sustainability.

ГРАЖДАНСКИТЕ МИСИИ ПО ЛИНИЯ НА ОПСО КАТО ФАКТОР ЗА ТРАНСФОРМИРАНЕ НА ПОНЯТИЕТО ЗА СИГУРНОСТ

Мария Дончева

Национален военен университет „Васил Левски“, гр. Велико Търново, България,
mvdoncheva@gmail.com

Резюме: В продължение на десетилетия сигурността се разбираше предимно като защита на държавния суверенитет, териториалната цялост и политическата независимост срещу външни военни заплахи. Макар че тази перспектива остава актуална, тя вече не отразява адекватно сложността на съвременната среда, белязана от хибридни заплахи, транснационална престъпност, миграционен натиск, киберрискове и институционална нестабилност. Въпреки че академичната литература разглежда подробно прехода от държавно-центрични към по-широки, ориентирани към хората подходи към сигурността, механизмите, чрез които тази промяна се реализира на практика, са по-рядко изследвани.

Настоящото изследване разглежда гражданските мисии по линия на Общата политика за сигурност и отбрана (ОПСО) на Европейския съюз като фактор в трансформацията на понятието за сигурност, поддържайки тезата, че те не само отразяват тази промяна, но и я прилагат чрез правни и институционални практики. В разработката се използва качествен подход, комбиниращ правен анализ с казус на EUCAP Сомалия и сравнителни препратки към мисии като EULEX Косово и EUMM Грузия.

Резултатите показват, че чрез механизми като върховенството на закона, изграждането на капацитет и институционалната реформа, сигурността се произвежда чрез правни и административни структури, а не чрез пряко използване на сила. В същото време въздействието на тези мисии остава ограничено от политически зависимости и специфични местни условия. В този смисъл, гражданските мисии по линия на ОПСО могат да се разглеждат не само като инструмент за управление на кризи, но и като механизъм за формиране на модел на сигурност, основан на право, институционален капацитет и устойчивост.

Ключови думи: ОПСО, граждански мисии, сигурност, върховенство на правото, институционална устойчивост.

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Сигурността в съвременната международна среда все по-трудно може да бъде сведена до защита на държавния суверенитет чрез военна сила, а развитието на хибридни заплахи, транснационална престъпност и институционална нестабилност изисква преосмисляне на нейните основни механизми. От тази гледна точка Европейският съюз се утвърждава като специфичен актьор, който развива модел на сигурност, основан предимно на правни и институционални инструменти чрез механизмите на Общата политика за сигурност и отбрана (ОПСО), където се интегрират военни и граждански средства за реакция при кризи. Жизненоважните интереси, които стоят в основата на външните интереси на ЕС, са мирът и сигурността, благоденствието, демокрацията и основаният на правила световен ред (Берчев, 2022, р. 272). Отбранителните усилия на ЕС по линия на ОПСО са насочени преимуществено към изграждането на потенциал за изпълнение на мисии извън границите му, а гарантирането на сигурността на държавите членки срещу външни заплахи е прерогатив на националните въоръжени сили, интегрирани в рамките на НАТО (Ангелов, 2024, стр. 412-413).

В приетия през 2022 г. от Съвета на ЕС Стратегически компас за сигурност и отбрана гражданската сигурност се разглежда като важен невоенен инструмент за управление на кризи и справяне с хибридни заплахи чрез изграждане на устойчивост в партньорски държави. Централно място в този процес заемат гражданските мисии по линия на ОПСО, тъй като те интерпретират сигурността през призмата на държавното укрепване и правовия ред. Мисиите се създават с решения на Съвета на ЕС в рамките на ОБППС, което означава, че зависят в значителна степен от политическата воля на държавите членки. Тяхната юридическа основа са разпоредбите на Договора за Европейския съюз (ДЕС), които очертават мандата на ЕС в сферата на сигурността. Докато чл. 42 (1) от ДЕС позволява използването на граждански и военни ресурси за справяне с кризи, чл. 43 детайлизира обхвата на тези операции - от превенция до постконфликтна стабилизация.

В изпълнение на Стратегическия компас, през следващата 2023 г., е приет Гражданският пакт за Общата политика за сигурност и отбрана на ЕС (Civilian CSDP Compact) съдържащ конкретни ангажименти, организирани около четири основни направления – действие, сигурност, инвестиции и партньорство (act, secure, partner и invest), които трябва да бъдат изпълнени до 2027 г. С това развитие се отразява нарастващото значение на гражданските мисии като ефективен и, в сравнение с военните мисии, не толкова скъп инструмент за реализиране на амбициите на ЕС в областта на сигурността (Георгиев, 2021, р. 232).

Въпреки солидният брой публикации, в научната литература гражданските мисии се третираят основно като инструмент на външната политика или механизъм за управление на кризи. В резултат на това остава недостатъчно изследван въпросът за тяхното въздействие върху самото понятие за сигурност, особено в неговото правно измерение. Тази празнина е особено видима в контекста на нарастващото размиване на границата между вътрешна и външна сигурност, което налага провеждането на задълбочен научен анализ. Настоящият труд се позиционира в полето между правната рамка и теоретичните постановки, като се опитва да подкрепи тезата, че гражданските мисии по линия на ОПСО представляват правно-институционален механизъм за трансформация на понятието за сигурност. Чрез тях сигурността се преосмисля от категория, основана предимно на военна защита, в процес, структурно обвързан с правно регулиране, институционален капацитет и ефективно правоприлагане. В него се търсят доводи в две направления – теоретична рамка, чрез кратък преглед на академичния дебат и практически, в казусен анализ на мисията EUCAP Сомалия, разглеждана като пример за изграждане на институционален капацитет в условия на ограничена държавност. Подходът е насочен към анализ на механизмите, чрез които правните и институционалните практики формират съвременни модели на сигурност.

2. ТЕОРЕТИЧНИ ПОСТАНОВКИ

Теоретичната рамка, на която се основава изследването е изградена върху четири взаимно свързани направления - разширеното разбиране за сигурност, концепцията за човешка сигурност, идеята за ЕС като нормативна сила и подхода към сигурността като управление чрез институции. Тази комбинация позволява гражданските мисии по линия на ОПСО да бъдат разгледани не само като практически инструмент за управление на кризи, а като механизъм, чрез който се променя самият начин на мислене за сигурността.

Класическа отправна точка за подобен анализ е трудът на Barry Buzan, Ole Wæver и Jaap de Wilde „*Security: A New Framework for Analysis*“ В него авторите разграничават по-тясното традиционно разбиране за сигурност, съсредоточено върху политико-военните заплахи, от по-широк подход, който включва икономически, обществени и екологични измерения (Barry Buzan, Ole Wæver, and Jaap de Wilde, 1998). Изборът на тази теоретична линия е особено важна за настоящото изследване, защото гражданските мисии по линия на ОПСО действат не чрез класическа военна принуда, а чрез наблюдение, консултиране, институционално изграждане и подкрепа за правоприлагането като по този начин те се вписват в по-

широката рамка на сигурността, като комплексно обществено и институционално състояние, а не само като защита срещу въоръжена заплаха.

Част от изследванията, включително тези на Steven Blockmans, акцентират върху правните и институционални аспекти на политиката (B. Van Vooren, S. Blockmans & J. Wouters, 2013), докато други автори, като Hylke Dijkstra, анализират ефективността и ограниченията на мисиите в контекста на международните организации и институционалната динамика на ЕС (Dijkstra, 2013). Същевременно Michael Merlingen и Rasa Ostrauskaite насочват изследванията си към ролята на ЕС в изграждането на сигурност чрез полицейски и институционални практики, като подчертават значението на ежедневното функциониране на правоприлагащите и административните структури за стабилизация (Michael Merlingen & Rasa Ostrauskaite, 2006). Значителна част от изследванията имат предимно описателен характер и се концентрират върху институционалните аспекти и оперативните предизвикателства пред ЕС, въпреки това, сравнително ограничено внимание се отделя на въпроса за въздействието на тези мисии върху самото понятие за сигурност, както и върху неговата юридическа интерпретация в рамките на съвременния международен правопорядък. Същевременно практиката на гражданските мисии постепенно поставя под въпрос традиционното разграничение между вътрешна и външна сигурност. В рамките на тези мисии се интегрират елементи като правосъдие, полицейско сътрудничество и изграждане на административен капацитет, които по принцип са характерни за вътрешния правов ред, постепенно оформяйки модел на сигурност, който трудно може да бъде обяснен чрез класическите теории. Макар този процес да е значим, научната общност сякаш пренебрегва неговата стойност и вместо да го разглежда като признак на по-дълбока промяна в начина, по който се разбират заплахите и средствата за тяхното преодоляване, той по-скоро се представя като въпрос на по-добра оперативна координация между отделните институции и политики.

Подобна празнина се откроява и по отношение на втората теоретична опора - концепцията за „human security“, която Европейският съюз активно насърчава в своята външна дейност. Концепцията възниква официално с Докладът за човешкото развитие на Програмата на ООН за развитие (ПРООН (UNDP)) от 1994 г. (UNDP Human Development Report of 1994) и разглежда сигурността през призмата на защитата от физическо насилие и гарантирането на достъп до жизненоважни ресурси. Тя измества фокуса на сигурността от държавата към отделния човек като основен субект на защита. Програмата въвежда разбирането, че сигурността следва да се свързва не само с държави и територии, а преди всичко с хората, с тяхната защита и развитие (United Nations Development Programme, 1994). Тук сигурността се възприема като свобода от страх и свобода от лишения, което я отдалечава от чисто военната логика и я доближава до правата на човека, институциите и социалната устойчивост (Mary Kaldor, Mary Martin and Sabine Selchow, 2007). Една от най-съществените трансформации, които могат да бъдат проследени в рамките на гражданските мисии по линия на ОПСО, е свързана конкретно със субекта на сигурността. Познатите класически теории поставят в центъра на сигурността държавата и нейната териториална цялост, а съвременните практики постепенно разширяват този фокус, включвайки индивида, обществото и качеството на институционалната среда. Това е особено важно за настоящото изследване, тъй като гражданските мисии на ЕС често работят именно в среди, в които формалното отсъствие на война не означава реална сигурност за населението. Липсата на достъп до правосъдие, наличието на корупция, слаба полиция или неработещата администрация могат да бъдат също толкова разрушителни за обществения ред, колкото и откритият конфликт. Макар концепцията да заема централно място в политическите документи, анализите на нейното реално приложение посредством гражданските мисии остават сравнително ограничени. Отделно, прави впечатление, че липсват достатъчно изследвания по въпроса за напрежението между този подход и традиционните принципи на държавния суверенитет, както и за степента, в която гражданските мисии действително допринасят за преход към модел на сигурност, ориентиран към индивида.

Важно е да се отбележи, че представената концепция не се приема безкритично от Roland Paris, който предупреждава, че „човешката сигурност“ може да бъде твърде широка и неясна категория, ако не бъде аналитично ограничена и ясно операционализирана (Paris, 2001). Изхождайки от критиката на Paris, в представения анализ, човешката сигурност не се използва като обща морална декларация, а като аналитична рамка, даваща възможност да се проследи как конкретни правни и институционални инструменти се превръщат в средства за производство на сигурност.

Следващото направление в теорията е свързано с ролята на Европейския съюз като нормативен актьор. В класическата си статия „Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?“ Ian Manners аргументира, че международното влияние на ЕС не се изчерпва с военна или икономическа мощ, а се основава в значителна степен върху способността му да разпространява норми, ценности и стандарти (Manners, 2002). В контекста на гражданските мисии по линия на ОПСО тази идея придобива реална практическа значимост, подкрепяйки тезата, че чрез гражданските мисии, ЕС предлага определен модел на сигурност, който се

свързва с правов ред, институционална отговорност и защита на индивида. Макар концепцията на Manners да се превръща в отправна точка за множество изследвания, тя също така предизвиква сериозен дебат и критики (Дончева, 2025). Въпреки това, тезатата му може да се разглежда и в допълнение на твърдението, че гражданските мисии са основният „инструмент за мека сила“, който легитимира ЕС като глобален актьор на международната арена.

Последното, но е и по степен на значимост, направление в теорията разглежда сигурността като управление чрез институции. Изследването на Michael Merlingen и Rasa Ostrauskaite „*European Union Peacebuilding and Policing: Governance and the European Security and Defence Policy*“ представя гражданските мисии на ЕС като практики на управление, при които сигурността се изгражда чрез полицейски, административни и институционални механизми (Michael Merlingen & Rasa Ostrauskaite, 2006). Концепцията на авторите е особено полезна, защото измества вниманието от въпроса дали ЕС разполага с достатъчна „твърда сила“, към въпроса как чрез ежедневни административни, полицейски и правни практики се създават условия за стабилност. Подобно разбиране създава основа за по-широк анализ на гражданските мисии като инструмент за съвременно управление на сигурността.

Разгледаните теоретични подходи, макар и различни по своята логика, очертават обща тенденция към разширяване на разбирането за сигурността отвъд традиционните военни измерения. Така представения теоретичен анализ позволява гражданските мисии по линия на ОПСО да се определят като поле, в което се срещат външната политика и вътрешният правов ред. Подобно преплитане служи като ясно свидетелство за тежестта на мисиите като фактор за трансформация на понятието за сигурност.

3. МИСИЯТА EUCAP СОМАЛИЯ И ТРАНСФОРМАЦИЯТА НА СИГУРНОСТТА

Анализираните по-горе теоретични постановки намират конкретно проявление в практиката на гражданските мисии по линия на ОПСО, което позволява трансформацията на сигурността да бъде проследена и на емпирично равнище. Показателен в това отношение е примерът с мисията EUCAP Сомалия, която се развива в среда, характеризираща се с ограничена държавност, слаби институции и продължителна нестабилност, където сигурността трудно може да бъде гарантирана чрез класически военни средства (Council of the European Union, 2012). Създадена през 2012 г. (първоначално като EUCAP Nestor), в духа на гражданската сигурност, мисията не участва в бойни действия, а работи чрез консултации, обучение и менторство. Мандатът ѝ, който междувременно е удължен до 31 декември 2026 г., е насочен към изграждане на капацитет в областта на морската сигурност, правоприлагането и върховенството на правото (EEAS, 2018). Първоначално фокусът на ЕС в региона е военната операция EU NAVFOR Сомалия (известна още като ATALANTA), но впоследствие Съюзът си дава сметка, че сигурността не е само обезпечаване на граничен морски патрул, а нещо повече от това. Така на практика се развива EUCAP Сомалия, която трансформира понятието за сигурност чрез изграждане на законодателна рамка в Сомалия, създаване на работеща правосъдна система и подготвени полицейски органи.

Реално EUCAP Сомалия функционира като типична мисия за изграждане на капацитет (capacity-building), при която сигурността се разбира като процес на вътрешно институционално укрепване, а не като резултат от външна намеса (European External Action Service, 2023). Интересното тук е, че сигурността не се проявява като непосредствена защита срещу външен противник, а напротив, като способност на държавата да упражнява ефективен контрол чрез институции, в тясно партньорство с местните власти, от което зависи и успехът ѝ.

Гражданските мисии трудно биха могли да постигнат устойчиви резултати, ако се възприемат като външно наложени, заради което подходът на ЕС все по-често акцентира върху партньорството с приемащите държави и върху принципа на местно участие („local ownership“). Този принцип се проявява ясно при мисии с консултативен характер като EUAM Украйна, които не заместват местните институции, а се стремят да подпомогнат тяхното развитие и реформа. По този начин сигурността може да бъде разглеждана като съвместно произведено публично благо (Michael Merlingen & Rasa Ostrauskaite, 2006). Следователно устойчивостта на сигурността зависи не само от външната подкрепа, но и от степента, в която реформите са възприети и институционализирани на местно ниво.

За разлика от мисии като EULEX Косово, EUCAP Сомалия няма изпълнителни правомощия и притежава изразен превантивен характер. Докато EUMM Грузия е насочена към наблюдение, EUCAP Сомалия се фокусира върху изграждане на капацитет, което отразява, че ЕС използва различни инструменти според ситуацията, а трансформацията на сигурността се реализира чрез адаптация, а не чрез един универсален модел (EEAS, 2019).

Тези различия не са просто въпрос на функции, а показват различни начини, по които се изгражда сигурността на практика. При мисии като EULEX Косово тя се свързва с по-пряка намеса и упражняване на

власт, докато при наблюдателни мисии като EUMM Грузия акцентът пада върху превенцията чрез присъствие и мониторинг. От своя страна EUCAP Сомалия показва друг подход – сигурността като постепенно изграждане на институции. Това подсказва, че трансформацията на сигурността не следва единна логика, а зависи от конкретния политически и институционален контекст.

В рамките на гражданските мисии правовата държава започва да се разглежда не само като вътрешнополитическа ценност, но и като средство за постигане на стабилност в международен контекст (Blockmans, 2015). На практическо равнище това се проявява чрез дейности като обучение на полицейски структури, консултиране на съдебни органи, подкрепа за прокуратурата, укрепване на граничното управление и противодействие на корупцията. Според Европейската служба за външна дейност (European External Action Service) гражданските мисии са насочени именно към изграждане и укрепване на върховенството на правото, гражданската администрация и капацитета за правоприлагане. Тази динамика предполага разбиране за сигурността като функция на нормативен ред. Наличието на силови структури само по себе си се оказва недостатъчно, ако те не функционират в рамките на правни ограничения, професионални стандарти и механизми за отчетност. В този смисъл сигурността постепенно се свързва с качеството на институциите, а не само с тяхното формално съществуване.

В по-широк контекст гражданските мисии по линия на ОПСО поставят под въпрос традиционното разграничение между вътрешна и външна сигурност. Транснационални заплахи като организирана престъпност, тероризъм и нерегулярна миграция изискват подход, който комбинира външнополитически и правни инструменти. В този смисъл мисии като EUCAP Сомалия, EUCAP Сахел Нигер и EUCAP Сахел Мали функционират на пресечната точка между външна политика, правосъдие и вътрешна сигурност. Един от най-интересните аспекти на EUCAP Сомалия е, че с нея се разширява разбирането за това кой е „носителят“ на сигурността. Мисията формално работи с държавни институции, но ефектите от нея се проявяват в няколко насоки - държавата, институциите и самите хора. Така сигурността се разбира не само като контрол върху територия, а и като защита от рискове, свързани със слаби или нефункциониращи институции, посредством ролята на правото като стандарт, който не разчита само на принудата (Стоилов, 2024).

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализът на гражданските мисии по линия на ОПСО показва нещо важно, и то е, че тяхната роля в трансформацията на сигурността е безспорно съществена, но в същото време и ясно ограничена. Те допринасят за утвърждаването на модел, основан на право и институции, но все пак ефективността им неизбежно зависи от фактори, като политическата воля на държавите членки, местната легитимност, както и по-широкият международен контекст, които остават извън техния контрол. Независимо от различията в мандата и средата, в която действат, тези мисии очертават една устойчива тенденция, свързана с тенденцията сигурността постепенно да се отдалечава от класическото си разбиране като функция на военната сила. На преден план излизат функциониращите институции, ефективното управление и върховенството на правото. Това обаче не означава, че моделът трябва да бъде идеализиран, напротив, гражданските мисии не могат да заместят липсата на политическо споразумение или да създадат легитимност там, където тя отсъства. Тяхната роля е по-скоро постепенна - те изграждат условия и създават рамка. Мисиите не заменят необходимите политически решения, а ги правят възможни в дългосрочен план. В този смисъл основният принос на изследването е да покаже гражданските мисии като механизъм за институционализация на сигурността. Това означава не просто прилагане на политики, а превеждане на абстрактни идеи в реални практики - правни, административни, управленски. Така сигурността се разкрива не само като концепция, а като резултат от конкретно институционално действие.

Разбира се, тези изводи не затварят темата, а точно обратното - отварят нови въпроси. До каква степен този модел е приложим в различни контексти? Как може да бъде измерена правно-институционалната сигурност? И най-важното - колко устойчиви са резултатите във времето, особено в условия на геополитическа нестабилност? Техните отговори остават задача за бъдещи изследвания.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Buzan, B., Wæver, O. & de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers, Inc.
- Council of the European Union. (2012). Council Decision 2012/389/CFSP on EUCAP Nestor. Council of the European Union.
- Dijkstra, H. (2013). *Policy-making in EU security and defense: An institutional perspective*. London: Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- EEAS. (2018). *Compact for the Civilian CSDP*. Извлечено от EEAS.EUROPA.EU: https://www.eeas.europa.eu/eeas/civilian-csdp-compact-1_en
- EEAS. (2019). Council Decision and mandate documents relating to EULEX Kosovo, EUMM Georgia, EUAM Ukraine,. EU. Извлечено от https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eu_csdp_missions_and_operations_may2019_web.pdf
- European External Action Service. (2023). EUCAP Somalia factsheet. EU. Извлечено от https://www.eeas.europa.eu/eeas/factsheet-eucap-somalia_en
- Kaldor, M., Martin, M. & Selchow, S. (2007). Human Security: A New Strategic Narrative for Europe. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 83(2), 273-288. Извлечено от <https://www.jstor.org/stable/4541698>
- Manners, I. (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258. Извлечено от <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>
- Merlingen, M. & Ostrauskaite, R. (2006). *European Union peacebuilding and policing : governance and the European security and defence policy*. London: Routledge.
- Paris, R. (2001). Human Security: Paradigm Shift or Hot Air? *International Security*, 26(2), 87-102. Извлечено от <http://www.jstor.org/stable/3092123>
- United Nations Development Programme. (1994). *Human development report 1994*. Извлечено от UNDP: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr1994encompletenostats.pdf>
- Van Vooren, B., Blockmans, S. & Wouters, J. (2013). *The EU's Role in Global Governance: The Legal Dimension*. Oxford: Oxford University Press.
- Ангелов, Д. (2024). Европа на война? Размисли върху европейската интеграция в областта на отбраната. *Научни четения на тема "Право и война". Сборник доклади от научната конференция, организирана от катедра "Теория и история на държавата и правото" и катедра "Наказателноправни науки" на ЮФ на СУ "Св. Климент Охридски", проведена в София на 17 май 2023 г.* (стр. 405-422). София: УИ "Св. Климент Охридски".
- Берчев, Д. (2022). *Обща политика за сигурност и отбрана на Европейския съюз*. В. Търново: Фабер.
- Георгиев, В. (2021). *Обща външна политика и политика за сигурност на ЕС - еволюция, взаимодействия, възможности*. Пловдив: Издателски комплекс ВУСИ.
- Дончева, М. (2025). Мисията EULEX Косово като проявление на правните механизми на ЕС за укрепване на върховенството на закона - приносът на България. *Близкият космос - обща цел*. 3, стр. 213-222. Велико Търново: Издателски комплекс НВУ "Васил Левски".
- Стоилов, Я. (2024). Войната като промяна на правния ред. *Научни четения на тема "Право и война". Сборник доклади от научната конференция, организирана от катедра "Теория и история на държавата и правото" и катедра "Наказателноправни науки" на ЮФ на СУ "Св. Климент Охридски", проведена в София на 17 май 2023 г.* (стр. 58-69). София: УИ "Св. Климент Охридски".